

La llum elèctrica a Xàbia

Antoni Espinós

Fundació CIRNE · Xàbia

Molt abans que els pobles gaudiren de la llum elèctrica, no sols per a casa sinó per a enllumenar els carrers a la nit, per electricificar aparells i motors industrials..., els humans utilitzaren materials com l'oli, el greix o el petroli, que en cremar-se mantenien una flama. El foc, primer amb el suport d'una torxa, després en diverses concavitats i formes de fang, de ferro, altres metalls i vidre, va ser durant mil·lennis l'única font de llum i d'energia, fins a l'aparició del gas -fabricat a partir del carbó- i fins a la utilització del petroli per als nous aparells del quinqué domèstic i els fanals públics.

Entés com un servei públic, els ajuntaments foren els encarregats de proporcionar i mantenir el servei d'enllumenat públic. I durant el segle XIX van ser les grans poblacions –Barcelona el 1841, i poc després Madrid, València i Càdis; Alacant el 1861 i Castelló el 1871- les primeres a establir i regular aquest servei, almenys, als principals carrers i places i no seguit: només quan no hi havia lluna plena. Per a la resta de poblacions la foscor de la nit era absoluta, només s'hil·luminava amb les torxes, els fanalets, els cresols i els quinqués particulars, tant dins com fora de les cases.

La utilització del gas i del petroli a les grans poblacions, a partir dels anys 60 del segle XIX, va revolucionar la convivència urbana i industrial, alhora que va millorar la qualitat de la vida domèstica. La resta de pobles continuaren amb el cresol.

A Xàbia pot ser que ja el 1859 hi haguera algun fanal en algun cantó de la vila, perquè les ordenances municipals d'aquell any, en l'article núm. 30, ja prohibeixen que «... los niños tiren piedras a los tejados. El niño que rompa algún cristal o farol, además de su valor, pagará dos reales de multa...» Sembla que l'afició de la jovenalla per trencar fanals i bombetes públiques va nèixer i créixer a mesura que augmentava l'enllumenat públic.

En les ordenances municipals del 1887 la normativa per a la regulació d'aquest servei públic és més ampla i aclaridora:

«Capítulo 10º

Del alumbrado y serenos.

Artº 57. Los faroles del alumbrado público de esta villa durarán encendidos por lo menos cinco horas en las noches de 1º de octubre a fin de marzo y cuatro horas desde 1º de abril a fin de septiembre. El Ayuntamiento podrá fijar el alumbrado por mayor número de horas que el señalado, pero nunca disminuirlas sino por falta de recursos, legítimamente probado.

«Com que l'alta d'abonat costava només 0,50 cèntims, era habitual que durant l'estiu molts abonats es donaven de baixa: els qui tenien comptador per no pagar el mínim i els que no en tenien per no pagar per bombetes.»
(Antonio Armell Lon)

Artº 58. Todas las calles de la población deberán disfrutar del alumbrado.

Artº 59. Cuando sea necesario adquirir o renovar los faroles se celebrará subasta pública bajo el pliego de condiciones que apruebe el Ayuntamiento; a menos que el importe de la recomposición no llegue a cien pesetas, que en este caso puede hacerse por administración presentando el Alcalde cuenta justificada al Ayuntamiento.

Artº 60. El suministro de aceite para los faroles que usan los serenos será de cuenta del contratista del alumbrado público.

Artº 61. La inspección del servicio del alumbrado público estará a cargo de un Regidor designado por el Ayuntamiento.

Artº 62. La ronda de serenos constará de tres plazas, una para cada distrito, a cargo del Teniente respectivo...»

D'això, se'n desprén que als voltants dels anys 80 del segle XIX a la vila de Xàbia ja funcionava un sistema d'enllumenat públic consistent en fanals alimentats amb oli; que el servei públic era arrendat a tercers i que eren els serenos els encarregats del manteniment durant cinc hores de les nits des de l'octubre fins al març i durant quatre hores nocturnes des de primers de l'abril a finals del setembre.

Aquest sistema d'enllumenat degué ser el més estès en les poblacions durant tot el segle XIX. A Teulada, per exemple, encara que les seues ordenances municipals, també de l'any 1887, no anomenen el tipus d'enllumenat, sí que expliciten els horaris:

Pueblo de JÁVEA Núm. 412

HIDRO-ELÉCTRICA DEL ALGAR
VÁZQUEZ Y CORNEJO
ARRENDATARIOS

CONTADOR

D. Agustín Ramos ha satisfecho por su abono de suministro de luz en la casa calle de Alpujar núm. durante el mes de la fecha.

	Pesetas	Cts.
Lectura anterior. <u>601</u>		
Id. en el día de la fecha <u>613</u>		
Diferencia. <u>12</u> Kw. a <u>2</u> céptas		<u>400</u>
Impuesto del Tesoro 17%		<u>67</u>
Impuesto municipal 50% del 17.		<u>33</u>
Total.		<u>500</u>

Recibimos, Vázquez y Cornejo

NOTA.—Al abonado que no haya satisfecho el importe del recibo antes del día 30 del mes siguiente al de la fecha, se le suspenderá el suministro del fluido en dicho día y se dará de baja sin otro aviso.

Pueblo de JAVEA Tanto alzado N.º 1134

VAZQUEZ Y CORNEJO S. EN C.

D. Bartolomé Pérez Corra ha satisfecho por su abono de suministro de luz en la casa calle de Alpujar n.º durante el mes de la fecha.

	Pesetas	Cs.
Por <u>12</u> lámparas a <u>175</u> mensual en <u>30</u> días		<u>2100</u>
Por <u> </u> lámparas a <u> </u> mensual en <u> </u> días		<u> </u>
Impuesto del Tesoro 17%		<u>357</u>
Id. municipal 50% del 17.		<u>178</u>
Total.		<u>2635</u>

Recibimos Vázquez y Cornejo

NOTA.—Al abonado que no haya satisfecho el importe del recibo antes del día 30 del mes siguiente al de la fecha, se le suspenderá el suministro del fluido en dicho día y se dará de baja sin otro aviso.

«Art. 157.- El alumbrado público de esta villa deberá durar en los meses de Octubre a Marzo desde el toque de Oraciones hasta las diez de la noche, y en los meses de Abril a 15 de Agosto, hasta las once de la noche. Desde el 15 de Agosto hasta 1º de Octubre no habrá alumbrado por hallarse los vecinos en el campo. Tampoco se encenderá las noches que haya luna...»

A Dénia, l'enllumenat públic funcionava amb petroli i s'encenia unes 5 hores a la nit fins que es va instal·lar la fàbrica de gas l'any 1888, no sols per a la llum pública, sinó també per a les necessitats domèstiques de llum i cuina.

Mentrestant, una nova font d'energia, més neta i eficaç, s'obria camí i substituïa a poc a poc els durs competidors de l'oli, el gas i el petroli: l'electricitat. Produïda per la força del vapor, del vent (molins), dels salts d'aigua i, finalment, dels embassaments, aquesta nova energia es va estendre ràpidament al llarg i ample del País Valencià gràcies la nombroses empreses que aprofitaren molins i salts per a la seua producció.

Va ser l'any 1902 quan **Damian Colomé Peydro** i **José Bolufer Diego** signen amb **Don Esteban Crespí de Valldaura**, conde de Orgaz, amo i concessionari del salt de l'Algar a Callosa d'en Sarrià, un «Contrato de arriendo de suministro eléctrico al pueblo de Jávea» de 15 anys de duració.

Amb aquest contracte el Sr. Conde s'obligava a «...dar la energía diariamente desde diez minutos antes de la puesta a diez minutos antes de la salida del sol»; a conduir el fluid elèctric fins al transformador i distribuir i instal·lar la xarxa corresponent pels carrers de la vila, destinada a l'enllumenat públic i privat. La instal·lació domèstica anava a càrrec dels particulars.

La quantitat contractada va ser de «25 quilovats» i l'import a pagar per part dels arrendataris

a raó de «una peseta noventa y cinco céntimos por kilowat/noche...» el dia 15 de cada mes, segons el consum diari verificat per l'arrendador i els arrendataris, amb un mínim garantit de 10 quilovats per nit, la qual cosa sumava la quantitat de 585 pessetes mensuals, excepte del 15 de juliol al 15 d'octubre, període en el qual la garantia de consum era de 5 quilovats.

D'altra banda, els arrendataris eren els encarregats de cobrar a l'ajuntament el consum de l'enllumenat públic i als veïns el consum del domèstic, a raó de: «1,75 pesetas al més por cada lámpara de cinco bujías; 3,25 al mes por cada lámpara de diez bujías, y un céntimo por noche y bujía para lámparas de mayor intensidad».

Suposem que els arrendataris signaven un contracte amb l'ajuntament per a la distribució, consum i cobrament del fluid elèctric, i establien també la normativa per al sector privat.

No sabem la quantitat de fanals públics que hi havia, ni la seua distribució en carrers i places, ni el consum o les despeses de manteniment per part municipal fins als anys 30; solament que en la memòria de l'exercici econòmic del 1924-1925 el pressupost de l'enllumenat públic va ser de 6 595,20 pessetes i que el secretari de l'Ajuntament, **Bonifacio Font Cardona**, esmentava:

«...El [servicio] de alumbrado público se facilita por la Sociedad Vázquez y Cornejo, de la Hidroeléctrica del Algar, y a pesar de haber aumentado el número de luces en las calles y plazas, se paga por fluido igual cantidad o menos que antiguamente.»

Pel que fa a l'enllumenat domèstic, el subministrament es cobrava mensualment a «tanto alzado», és a dir, per bombetes, segons la seua potència lumínica i pel consum del comptador. **D. Antonio Pons Guardiola** és qui millors records ens ha deixat d'aquelles primeries del se-

gle XX. Quan es refereix a la llum diu:

«Recordemos aquellas inefables bombillas de enchufé por bayoneta, contra portalámparas elástico, de cercado vacío y filamento de carbón. Las lámparas más corrientes eran las de cinco y diez bujías. Más tarde llegaron las “de lujo” de cuarenta bujías: un despilfarro para gente rica...»

Encara que, segons Antonio Pons, a les cases normals la instal·lació era per a «una sola luz, conmutable a dos estancias: cocina y comedor. Cinco bujías, claro.» Per a la resta de la casa continuava utilitzant-se «*naturalmente, también la linterna, farol de armadura de hojalata y paredes de vidrio, portátil, para pasar por la noche a la cuadra [...], la palmatoria, de mejor o peor calidad con bujías de esperma o cirio de cera para alumbrar la alcoba. Ah!, y el candil colgante en el centro de casa, en previsión de los frecuentes apagones por averías*». Mentre que les cases més riques, algunes -poques- amb comptador, disposaven del «*quinqué de petróleo lampante con su dispositivo de quemar la mecha, tubo de vidrio y pantalla de porcelana, más o menos lujosa...*»

Ja en època republicana, és **D. Antonio Armell Lon** qui ens aporta de primera mà informació molt interessant, ja que era fill de **D. Juan Armell Llobell**, representant i cobrador a Xàbia de *La Electricista Alcoyana*, que havia comprat a la societat Vazquez y Cornejo tots els drets del subministrament i les instal·lacions de Xàbia:

«L'any 1933, a la Coma hi havia una caseta amb dos transformadors que rebien 10.000 Kw d'alta que transformaven la llum a 125 v. La línia venia de les Carrasquetes i els Castellans. Al port, front a l'hort de Ribes, hi havia l'altre transformador. Però a més d'aquests dos destinats al servei públic, n'hi havia d'altres de menys potència per al servei privat:

-Asilo Hermanos Cholbi.

-Hort de Bolufer, per al molí de farina i l'extracció d'aigua de regar.

-Casa Montaner.

Les primeres cases amb comptador que rebien la llum de dia i de nit des del transformador de la Coma, eren:

Ajuntament i telègraf.

Cases dels metges D. José Bover i D. Jaime Martí.

Casa de Bolufer i casa quarter de la Guàrdia Civil (propietat de Bolufer).

Sindicat Agrícola Jesús Nazareno.

Casa de Juan Armell.

Casa del “panader nou”, Carlos Bisquert, al carrer En Grenyó.

Panaderia del Calpino (Juan LLidó), al carrer Verge del Pilar.

Panaderia d'Emilio, al carrer Roques.

Panaderia de Micalet, al carrer del Forn.

Panaderia d'Angelita Devesa “de La Nucia”, al carrer Jesús Nazareno.

Cine Espinós (Antonio Espinós)

Cine Moderno (casa del Ruso, al carrer Major).

Casa Venturo (Buenaventura Berenguer), carrer Reina Regente.

Les cases que no tenien comptador pagaven segons la quantitat i la potència de les bombetes instal·lades.

Segons l'estació de l'any es desconnectava la llum als matins i es connectava a última hora de la vesprada: era el sol qui posava els horaris.

Com que l'alta d'abonat costava només 0,50 cèntims, era habitual que durant l'estiu molts abonats es donaven de baixa: els qui tenien comptador per no pagar el mínim i els que no en tenien per no pagar per bombetes».

En efecte, la llum no aplegà a les cases de camp fins ben entrats els anys 40. El tradicional cresol, el quinqué i el fanalet continuaren fent llum a base de cremar oli o petroli i metxa durant molts anys, fins que *La Electricista Alcoyana* va estendre la xarxa de fils per tot el terme durant els anys 50, ja com a empresa filial (1960) de *Hidroeléctrica Española*, actual posseïdora de la xarxa i la distribució elèctrica a Xàbia.

La llum elèctrica va ser en general un gran avanç social que es va estendre ràpidament, substituint els tradicionals fanals, primer d'oli o de petroli, i després a gas, de places i carrers, i els cresols i quinqués de les cases particulars. Tot i això, la inseguretat del subministrament obligà a mantenir els antics aparells per al cas prou freqüent que «se n'anara la llum. D'altra banda, aquella novetat que feia llum sense cremar res i sense oloretes ni fums, però que «enrampava» si la tocaves, fomentà cançonetes i contarelles que avui formen part de la cultura popular:

*La llum elèctrica
no té trelat,
només l'encenen
ja s'ha apagat.
La llum elèctrica
és un disbarat,
si et descuides
ja t'ha enrampat
La llum elèctrica
no té raó,
si es descuida
mata a Sarró.*

A més a més, aquesta nova font d'energia, portada de sobte al món rural, va crear no solament les lògiques suspicàcies laborals, també la incomprensió inicial d'aquell nou llenguatge, desconcertant per a la gent del camp, com la mostrada per l'encarregat de l'hort de Bolufer, tot escamat quan li digueren que els motors que estaven col·locant al molí tenien 25 cavalls. L'home, tot preocupat i seriós per la seua responsabilitat i bona gestió de l'hort, li preguntà a l'encarregat de *La Eléctrica Alcoyana*, Juan Armell, si tenia en compte que als corrals de l'hort no hi havia prou espai per a tants cavalls, que hauria de previndre el treball que se li venia al damunt i que, a més a més, hauria de dir-li al senyoret Don Rafael que calia comprar més palla i garrofes...

Verídico.

